

**Political Parties in
Romania:
a Classification and
their Parliamentarian
Relationships**

PARTIDELE POLITICE DIN ROMÂNIA: CLASIFICARE ŞI RELAȚII PARLAMENTARE

MARIAN PREDA

*Pluralist democracy is at
the beginning of its
development in Romania.*

*Political parties are its
main actors. The attempt
here is to consider how
the parties identify
themselves both
ideologically and by the
labels they attach and
how they interact with
each other. On the one
hand, the left-right
dichotomy is explored to
find out its relevance in
the present Romanian
political context. On the
other hand, by using the
method MACTOR for the
analysis of actors
strategies, the
relationships between
political parties are
explored in order to
identify divergent and
convergent diagrams.*

*Empirical data
demonstrate that the
traditional left-right
dichotomy is not relevant
for the present Romanian
political context.*

Partidele politice au devenit în ultimii patru ani o componentă dinamică, controversată, dar de o importanță aparte a realității noastre sociale. Ele au trecut printr-un amplu și firesc proces de cristalizare (fracționări, alianțe, redefiniri, redemiteri, alegeri parlamentare și locale etc.) în urma căruia foarte multe au dispărut (din evidențele tribunalelor ori din conștiința electoratului), rămânând câteva care își dispută puterea, simpatiile alegătorilor și dreptul de a guverna. Acestea și-au conturat în ultimul timp opțiunile pentru o doctrină sau alta, cel puțin la nivel declarativ. Dar identitățile doctrinare pe care partidele noastre și le atribuie sunt uneori puse sub semnul întrebării de acțiunile lor politice concrete, de alianțele din care fac parte ori de identitatea segmentelor de populație care le susțin și le legitimează.

În acest articol voi încerca să analizez legăturile care există între autoidentificarea partidelor politice și etichetele care le sunt atribuite, procesele prin care ele dobândesc o poziție pe (un segment din) escherul politic și relațiile dintre ele ca actori aflați într-o interacțiune continuă în procesele de decizie (în special în cadrul Parlamentului).

Materialul este structurat pe două părți, diferite în mare măsură prin tematica abordată, scopurile propuse și metodologia folosită. Prima dintre ele este centrată pe dihotomia stânga-dreapta, considerind-o puțin relevantă pentru România și Estul Europei. Utilizând și date furnizate de cercetări empirice, voi analiza criteriile de etichetare-clasificare a partidelor politice românești, în special criteriul "stânga-dreapta". Voi încerca, de asemenea să determin

sursele de etichetare-clasificare și să propun un criteriu de grupare a partidelor. Voi analiza în final legătura dintre autoplasamentul pe axa stânga-dreapta al subiecților unui sondaj de opinie (realizat în I.C.C.V. în anul 1993, pe un eșantion național) și poziția pe aceeași axă a partidelor pe care acestia le susțin. În partea a două voi încerca o analiză a relațiilor dintre partidele (grupările) politice parlamentare pe baza metodei MACTOR de analiză a strategiilor actorilor. Această metodă matriceală pornește de la atitudinile partidelor față de problemele fundamentale pe care le au de rezolvat împreună și de la relațiile de putere dintre acestea, pentru a stabili diagramele de convergențe și divergențe dintre ele.

Stânga-dreapta, o dihotomie puțin relevantă pentru România și estul Europei

Relativitatea conceptelor "stânga" și "dreapta"

Orice convertire a unui mesaj dintr-un limbaj în altul implică riscul deformării semnificației lui inițiale. Relativității în timp și spațiu a semnificației i se supun și conceptele de "stânga" și "dreapta" prin care, de două sute de ani, se "aliniază", poziționează, și caracterizează partidele și grupările politice în toate statele lumii în care există o viață politică semnificativă. Această relativitate evidentă ar fi, desigur, mult mai puțin supărătoare dacă tentația (și poate necesitatea) comparației transculturale nu ar sfida semnificațiile regionale și istorice transformând încărcătura semantică în ceea ce Giovanni Sartori (1975) numește "turnul Babel" al conceptelor "unde definiția s-a pierdut cu totul".

Roger Scruton (1982) definește "stânga" în lucrarea "A Dictionary of Political Thought" prin "diverse combinații" ale unor

itemi "dintre care nici unul nu este obligatoriu necesar și fiecare admite gradualitate: ostilitate față de proprietatea privată; ostilitate față de burghezie; aspirația spre o societate lipsită de clase; credință în participare populară la guvernare sau guvernare prin consens; credință în drepturile omului; credință în progres, în faptul că e cel mai ușor realizabil prin revoluție sau reformă; înclinații egalitare; tendințe antinaționaliste (nu necesar internaționaliste); trebuie menționat totuși că unele dintre cele mai numeroase grupări de stânga sunt constituite acum din naționaliști"; credință în statul bunăstării (welfare state) și în controlul statului asupra educației, serviciilor de sănătate și resurselor importante.

În același mod, dreapta este definită în termeni de: doctrine conservatoare și poate autoritariste în legătură cu natura societății civile, cu accent pe obiceiuri, tradiții și loialitate; doctrine ale obligației politice elaborate mai degrabă în termen de supunere (obediență), legitimare și credință în Dumnezeu decât de contract, consens sau justiție socială; conservatorism cultural; respect pentru principii ereditare și drepturi prescrise; credință în proprietatea privată; credință în libertăți elementare, în valoarea indiscutabilă a individului; credință în libera întreprindere și în economia capitalistă.

Oferind seturi de itemi care să fie combinații în diverse moduri pentru a cuprinde astfel toate variantele de "stânga" sau "dreapta" întâlnite în democrațiile occidentale, definițiile nu clarifică conceptele, ci le extind aplicabilitatea. Făcând o analogie cu măsurarea temperaturii, am putea spune că, deși nu beneficiază de o origine la care să raporteze, de un "0 absolut", pentru a putea măsura și compara exact cât de "la stânga" sau "la dreapta" sunt diverse partide din diverse locuri sau timpuri, astfel de definiții ne ajută să constatăm doar că, pentru un context dat, un partid este mai la stânga sau mai la dreapta comparativ cu altul, precum un corp este mai cald sau mai rece decât altul fără să știm ce temperatură are fiecare. Dar de

PARTIDELE POLITICE DIN ROMÂNIA

unde începe "recele" și de unde începe "caldul" sau, în cazul partidelor, unde este centrul, este extrem de greu de precizat.

Este relevant autoplasamentul pe o axă stânga-dreapta? (cazul occidentului)

Stânga și dreapta au fost folosite nu numai pentru a diferenția ideologiile partidelor politice, ci și pentru a "măsura" opțiunile individuale ale cetățenilor. Construind o axă divizată în zece segmente, cercetătorii au considerat 1 = extrema stângă și 10 = extrema dreaptă și-au solicitat subiecții să se autoplaseze pe aceasta în funcție de convingerile proprii. Dezavantajele utilizării unei astfel de scale sunt ușor de intuit: nu toți subiecții au clar definite noțiunile de stânga și dreapta; atunci când noțiunile sunt clare pentru unii dintre ei, definițiile date de fiecare în parte nu sunt aceleși. Este greu de precizat, de asemenea, dacă subiectul votează pentru o doctrină sau pentru zâmbetul, promisiunile și publicitatea candidatului. Pentru a ne susține afirmațiile, preluăm o informație edificatoare dintr-un articol al cunoscutului sociolog Seymour Martin Lipset (1991): "61% din publicul francez nu vede nici o diferență între stânga și dreapta".

În ciuda acestor dezavantaje, trebuie să recunoaștem că autoplasamentul populației pe axa stânga-dreapta are o oarecare semnificație, mai ales pentru statele occidentale (poate și datorită stabilității în timp a instituțiilor lor politice).

Iată mediile autoplasamentului populației înregistrate în urma unor cercetări pe eșantioane reprezentative în câteva state occidentale (de Moor, van der Brock, 1992):

	Media (1990)
Canada	6,08
Irlanda	6,08
S.U.A.	5,72

	Media (1990)
Suedia	5,69
Norvegia	5,66
Belgia	5,54
Centrul scalei	5,50
Marea Britanie	5,44
R.F.G.	5,30
Franța	4,85
Spania	4,76
Italia	4,75

Tabelul 1: Media autoplasamentului pe axa stânga-dreapta pentru țările occidentale

Ordinea țărilor pare să-i confere metodei folosite o oarecare credibilitate. Este vizibil faptul că țările latine, cu tradiție "de stânga" și cu partide comuniste, socialiste și social-democrate puternice în 1990, au medii naționale mai mici. Doar Suedia pare plasată cam sus ținând cont că din 1930 încoace "dreapta" a fost la putere acolo doar sase ani.

Este totuși corect să punem aceste medii unele lângă altele? Un francez "de stânga" este oare tot una cu un american "de stânga"? Nu cumva măsurăm niște dimensiuni constante în timp pentru fiecare țară în parte?

Lipset (1991) remarcă faptul că în ultimul deceniu politicile economice și sociale ale partidelor de centru-stânga din toate statele puternic industrializate, cu excepția S.U.A., s-au deplasat spre dreapta (politici de austерitate, creșterea șomajului, privatizare etc.). Totuși, aşa cum se poate constata din tabelul de mai jos, în aproape toate statele europene electoratul și-a deplasat opțiunile în direcția inversă deplasării politicii partidelor de stânga, majoritatea lor partide de guvernământ.

	1981	1990	Diferență 1990-1981
Canada	5,88	6,08	+0,20
Irlanda	6,19	6,08	-0,11
S.U.A.	5,94	5,72	-0,22
Suedia	5,40	5,69	+0,26
Norvegia	5,90	5,66	+0,34
Belgia	6,11	5,54	-0,57
Marea Britanie	5,69	5,44	-0,25
R.F.G.	5,60	5,30	-0,30
Franța	4,94	4,85	-0,09
Spania	4,89	4,76	-0,13
Italia	4,63	4,75	+0,12

Tabelul 2: Evoluția autoplasamentului pe axa stânga-dreapta în Occident

Autorii lucrării "Individualizing Society - Values Change in Europe and Nord America" (van der Brock, de Moor, 1992) afirmă că deplasarea spre stânga a opțiunii electoratului este datorată în tot Vestul "pe de o parte succesului în creștere în acest deceniu al partidelor de centru-dreapta și pe de alta creșterii individualismului economic reflectat în valorizarea mai pozitivă a forțelor pieței".

Iată că, în ciuda imperfecțiunii și a dezavantajelor, măsurarea autoplasamentului populației pe o scală stânga-dreapta pare a fi semnificativă pentru statele occidentale.

Ce se întâmplă însă în fostele țări comuniste și în România în special? Aceeași cercetare transculturală de care aminteam mai sus s-a efectuat și într-un grup de țări est-europene în 1990 (Ungaria, Bulgaria, Polonia, Ceho-Slovacia, RDG). România s-a alăturat programului în a doua jumătate a anului 1993, prin cercetarea "Valori Fundamentale Europene" coordonată de prof. univ. dr. Cătălin Zamfir și dr. Nicolae Lotreanu la care a participat și autorul acestui articol.

Cuestionarul a fost aplicat pe un eșantion național, conform metodologiei utilizate și în celelalte țări participante, datele fiind prelucrate în Institutul de Cercetare a Calității Vieții. Iată pentru început mediile autoplasamentului subiecților pe axa stânga-dreapta:

Statele occidentale	5,43*
Europa de Est	5,55*
România	5,68**

Tabelul 3: Mediile autoplasamentului stânga-dreapta pe zone

* Date valabile pentru 1990

** Date valabile pentru 1993.

Autorii capitolului despre Europa de Est din lucrarea amintită mai sus, Andries van der Brock și Ruud de Moor, consideră din start datele pentru Est irelevante, întrucât "nu se știe dacă est-europenii atribuie aceleași semnificații ca și occidentalii etichetelor stânga și dreapta".

De ce se declară românii mai de dreapta decât occidentalii?

Remarcând că media României (chiar dacă decalată în timp) este mai "de dreapta" decât ale celorlalte țări europene, vom încerca explicarea acestui fapt aparent anormal pentru o țară în care după 1989 au câștigat alegerile și au guvernat numai partide din stânga eșcherului politic, partide votate de aceiași cetățeni care se declară mai "de dreapta" decât votează.

a) Primul argument ține de conservatorism. Tendențe conservatoare s-au manifestat în România de după 1989 sub două forme: 1) tendința de menținere a mentalității, instituțiilor și organizării sociale comuniste (în rândul celor care își pierdeau sau credeau că își vor pierde privilegiile, a celor care, sub o formă sau alta, fuseseră convingiți de propaganda comunistă și chiar în rândul celor care pur și simplu se temeau de orice fel de schimbare); 2) tendința de revenire la

PARTIDELE POLITICE DIN ROMÂNIA

instituțiile, valorile și realitățile sociale din România perioadei interbelice, manifestată de cei care au avut de suferit de pe urma comunismului (în special foștii deținuți politici și apropiații lor) și de cei care voiau o schimbare socială rapidă dar nu întrevedeau un alt model decât cel interbelic sau erau atrași de ideea reînnodării peste timp a unor tradiții naționale întrerupte de o forță din afară, ilegitimă. Cum pentru primii conservatorismul se manifesta prin rezistență la schimbare, prin menținerea status-quo-ului, iar pentru ceilalți prin tendința de revenire (care implica schimbarea), eticheta de conservatori le-a fost aplicată doar primilor, în majoritate de stânga. De aici contradicția, "conservatorismul" fiind un atribut clasic al dreptei.

b) Mixtura dintre trecutul apropiat al unor lideri ai dreptei (disidențe, evenimentele din decembrie, declarații și atitudini în Parlament), trecutul îndepărtat al partidelor din care fac parte și doctrinele și/sau programele acestor partide fac din etichete precum "reformator" sau "internăționalist" atribuite ale dreptei din România, deși în Occident ele sunt (și au fost) proprii stângii.

c) Naționalismul, un alt atribut tradițional al dreptei occidentale, a găsit în România de azi o bună găzduire la stânga (vezi Partidul "România Mare"). O explicație interesantă pentru apropierea dintre naționalism și stânga est-europeană a publicat Vintilă Mihăilescu (1992). Considerând comunismul o a doua alternativă laică la credința creștină, după evoluționism, autorul amintit aprecia că în urma prăbușirii acestuia în Est, populația a intrat într-o stare de angoasă puternică, stare ce a generat efectul de turmă ca efect de autoapărare. Iar ciclul "destructurare-angoasă-restructurare primitivă" se poate găsi și cristaliza cel mai eficace pe un model social la îndemână: reacția naționalistă (care nu trebuie însă confundată cu sentimentul național, chiar dacă, uneori, distincția devine greu de făcut). Acompaniind mai mult sau mai puțin explicit comunismul răsăritean, naționalismul oferă, practic, o

schiță de continuitate, regăsind totodată valorile comunitare și pe cele ale credinței. Naționalismul devine astfel noua credință".

d) Cultura noastră politică tributară perioadei totalitare și lipsă de informare directă a unor subiecți (mai ales unii dintre bătrâni sau târâni) au avut o contribuție serioasă la unele dintre opțiuni. Așa se face că, deși susținătorii ai partidelor "de stânga", mulți cetățeni s-au declarat "de dreapta". Personal cred (voi prezenta exemple) că pentru unii subiecți, în lipsa unor semnificații clare legate de doctrinele politice, putea fi mai ușor preferată "dreapta" ca făcând parte din aceeași familie de cuvinte cu "drept", "dreptate" comparativ cu "stânga" ușor de asociat cu "stângăcie", "stângaci".

e) Partidele noastre politice, înființate sau reînființate după 1989 prin doctrine, programe, lideri, luări de cuvânt, trecut, acțiuni propriu-zise (voturi în Parlament, proiecte de legi înaintate, guvernare) au sporit uneori confuzia electoratalui. Ca să nu ne pierdem în exemple, amintim doar că partide care în perioada interbelică reprezentau tot spectrul politic (P.N.T.-cd, PSDR, PNL-cd) acum sunt grupate într-o coaliție, C.D., considerată unanim "de dreapta", că guverne susținute de stânga (Roman, Stolojan, Văcăroiu) au avut programe de guvernare (și uneori chiar decizii) foarte "de dreapta", ori că partide precum PD-FSN, votate masiv în 1990 de electoratul "de stânga", fac acum opoziție stângii din Parlament și sunt aliate cu dreapta.

Aveam astfel un tablou al unei realități extrem de complexe și, în plus, în continuă schimbare, pe care subiecții au trebuit să o simplifice, să o reducă la o axă stânga-dreapta și apoi la un număr ce exprima un punct mai apropiat sau mai îndepărtat de centrul acesteia.

Dar iată care au fost răspunsurile subiecților la întrebarea: "În politică se vorbește de "stânga" și "dreapta". În general, cum v-ați plasa propriile vederi politice pe o astfel de scală?":

Procente	Stânga							Dreapta				Total
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	N.S./N.R.	
	1.4%	1.8%	5.1%	7.0%	28.1%	15.4%	9.6%	9.2%	2.6%	2.3%	17.5%	100%

Media=5,68

(Eșantion național de 1104 persoane, reprezentativ potrivit criteriilor de vîrstă, sex, ocupație, mediu de rezidență - I.C.C.V., iunie 1993. Zamfir, Lotreanu și alții, 1993)

Tabelul 4: Autoplasmamentul electoratului român pe axa stânga-dreapta

Ce semnifică însă această distribuție? Există o legătură, de exemplu, între ea și comportamentul electoral al respondenților? Dar între opțiunile subiecților, convingerile lor și definițiile stângii și dreptei?

Intrucât sunt dificil de găsit argumente pentru a formula răspunsuri categorice, voi afirma din nou că relevanța criteriului stânga-dreapta este redusă pentru România și voi susține prin prezentarea rezultatelor unei alte cercetări, realizată în decembrie 1990 în ICCV (Mărginean, 1990). Au fost întrebați 1225 de subiecți din toate zonele țării (în special din marile orașe) "ce înțeleg prin dreapta politică". Iată rezultatele obținute pentru această întrebare deschisă:

- 547 de subiecți (44,6%) au răspuns "Nu știu"
- 241 (19,7%) nu au răspuns
- 437 (35,7%) au dat diverse alte răspunsuri

Am făcut analiza de conținut a celor 437 de răspunsuri care au încercat să definească dreapta politică. Cei mai mulți subiecți s-au referit la unul sau mai multe partide, la liderii sau la doctrinele lor. Au fost menționate (cifrele reprezintă numărul de menționări): "Partidele de opoziție" - de 36 de ori; "PNT-cd" - 16; "democrat-creștinii" - 3; "PNL" - 9; "liberal/liberalism" - 25; "UDMR" - 2; "Partide extremiste" - 21; "legionarii" - 19; "Partide fasciste/Fascism" - 28; "Partide neofasciste" - 7; "Partidele comuniste" - 5; "FSN" - 8; "Partidul (cei) ce guvernează (conduc)" - 33; "Partide monarhiste" - 5; "Partide republicane" - 2; "Partide socialiste" - 1; "Social democrație" - 1; "Naționalism" - 10.

Se observă că este prezent tot

spectrul politic, dovedă clară de confuzie.

Alte răspunsuri cît de cât semnificative: "Democrație" - 25; "Conservatorii" - 21; "Pluripartidism" - 8; "Individualism" - 6; "Proprietate privată" - 2; "Libertate" - 9; "Inegalitate socială" - 4; (dar și egalitate - 1); "Egalitate în fața legii" - 2; "Elitism" - 2; "Capitalism" - 23; "Privatizare" - 8; "Inițiativă personală" - 2; "Accent pe câștig" - 3.

Alte etichete folosite în acel moment pentru a caracteriza partidele de opoziție: "Orientare reacționară" - 8; "Boierii" - 3; "Cei care vor să-i aducă înapoi pe moșieri/vechii bogăți" - 4; "Partide ce sprijină pe intelectuali" - 2; "Instabilitatea țării" - 1.

Apar și răspunsuri gen: "adevăr" - 3; "ură"; "minciună" - 2; "speranță" - 1; "fericire" - 1. Precum și: "președintele țării" - 2; "Iliescu + Roman" - 1; "Oamenii de bine" - 3; "Dreptate", "drept" - de 5 ori (!).

Au mai fost diverse atribute care au apărut o singură dată și ar fi dificil de enumerat. De menționat că anumite răspunsuri au conținut mai multe dintre sintagmele prezentate mai sus.

Impresia lăsată de răspunsurile oferite de subiecți este de confuzie foarte mare. Desigur, majoritatea celor 437 de răspunsuri conțin elemente referitoare la doctrine sau partide de centru dreapta sau extremă dreaptă. Totuși, aproximativ 30% dintre cei care au definit "dreapta politică" se referă numai (sau și la) partide sau personalități de stânga. Alte răspunsuri conțin confuzii (datorate probabil ignoranței) gen "dreptate" sau sunt pur și simplu necatalogabile, conținând inepții.

Apreciez că doar aproximativ 70%

PARTIDELE POLITICE DIN ROMÂNIA

dintre cei 35,7% subiecți chestionați care au răspuns (aproximativ 25% din totalul subiecților) au avut în răspunsurile lor elemente care să trimită la "dreapta politică". Este probabil ca, între cei 64% care au răspuns "nu știu" sau nu au răspuns deloc, o mare parte să fi intuit ce înseamnă "dreapta politică". Dar confuzia este prea mare printre respondenți ca să nu bănuim că e la fel de mare și printre cei care nu au răspuns.

Iată cum arată autoplasamentul pe axa stânga-dreapta în funcție de ocupația subiecților:

Ocupația	Media
Tărani	5,41
Pensionari, casnice	5,51
Muncitori calificați	5,65
Tehnicieni, funcționari	5,70
Șomeri	5,77
Muncitori necalificați	5,78
Studii superioare	5,84
Patroni	6,16
Elevi, studenți	6,43
Total eșantion	5,68

Tabelul 5: Autoplasmantul pe continuumul stânga-dreapta în funcție de ocupație

După cum se poate observa, intelectualii - care în Occident susțin în majoritate stânga - la noi au o medie de dreapta, iar șomerii - care ar trebui să beneficieze de ajutor social, de redistribuirea veniturilor susținută de stânga, au și ei o medie "de dreapta", destul de ridicată (5,77).

Categoria cu media cea mai "de stânga" este cea a țăraniilor, care în mod normal nu sunt dependenți de stat, de buget și ar fi trebuit, teoretic, să fie, în calitate de proprietari de pământ, adepti ai proprietății individuale, deci ai dreptei. Dar în decembrie 1990, data realizării sondajului, situația țăraniilor și a proprietății asupra pământului era destul de confuză.

Pe ce criterii grupăm partidele și opțiunile politice?

Am prezentat până în acest punct definițiile conceptelor de stânga și dreapta, am făcut referire la relativitatea lor în timp și în spațiu, am arătat că sunt destul de relevante pentru societatea capitalistă occidentală dar că, pentru Europa de Est și, în cadrul ei, pentru România, semnificația atribuită lor este specifică. Totuși, dacă acest criteriu nu este foarte relevant pentru țara noastră, cum putem caracteriza mai semnificativ partidele noastre politice, diferențele dintre ele?

Să ne întoarcem puțin la modul în care s-au diferențiat ideologiile partidelor politice. Manualele afirmă că "politica" apare ori de câte ori apare un conflict, sub forma variantelor de rezolvare a acestuia. Partidele au luat naștere prin reunirea tuturor celor care au aceeași atitudine față de (un) anumit(e) conflict(e). Prin soluțiile lor (doctrine, programe) de rezolvare a conflictelor majore din societate, partidele capătă o identitate și un suport în rândul electoratului.

Așa s-au grupat nobilimea (adeptii monarhiei, conservatorii) pe de o parte, și burghezia (adeptii republicii, ai reformelor liberale) pe de alta, în trecut, în Occident. Această împărțire a fost valabilă și în România până în 1918. Cu timpul, natura conflictului fundamental s-a schimbat în lume, dar schimbarea a fost treptată și astfel etichetele stânga și dreapta s-au păstrat. În cazul României, Partidul Conservator, care a avut un rol însemnat până la primul război mondial, după aceea a dispărut cu totul. Au apărut PNT și PSDR care au împărțit cu PNL și alte partide mai puțin importante sfera puterii. Odată cu introducerea votului universal (1923) și cu înființarea PNT (1926) prin unirea Partidului Național din Transilvania, condus de I. Maniu, cu Partidul Tărănesc, condus de I. Mihalache, spectrul politic s-a modificat. Deși în lume "bătălia politică" se purta între liberalism și social-democrație pentru rolul statului în economie,

la noi situația era puțin alta: socialismul, care în Europa Occidentală se dezvoltase foarte mult, nu era foarte puternic în România, iar liberalismul avea conotații aparte. Astfel, specificitatea noastră, datorată pe de-o parte stratificării sociale: țărănimile numeroasă, muncitorime puțină (consecința directă a relativ slabei industrializări) și pe de altă existenței unei burghezii în concurență cu capitalul străin, a făcut să nu existe o distribuție "clasică" stânga-dreapta în sfera politicului. Liberalii au acceptat un rol ridicat al statului în economie pentru a se proteja de capitalul străin și prin acel "prin noi însine" au redus conflictul fundamental la întrebarea: care sector să aibă supremăția în România: industria, așa cum voiau liberalii, sau agricultura, cum doreau țărăniștii? Țărăniștii, prin susținerea drepturilor țărănimii, puteau fi considerați "de centru-stânga", dar, în același timp, ei apărau proprietatea și conservatorismul cultural care sunt atribuite ale dreptei. În plus, și liberalii și țărăniștii se opuneau socialiștilor care, deși slabii, reprezentau adevărata stângă. Iată că nu putea fi vorba de o etichetare foarte semnificativă a partidelor "istorice" care și-au împărțit puterea în perioada interbelică în România în funcție de stânga și dreapta.

După cel de-al doilea război mondial, în Occident stânga este reprezentată de partide socialiste sau social-democrate în timp ce dreapta de partide diverse: creștin democrate, conservatoare, liberale, republicane.

Sub diversitatea denumirilor se ascunde lupta între adeptii creșterii rolului statului în economie și adeptii micșorării acestui rol.

La noi, situația este din nou diferită. În România toate forțele politice sunt de acord cu diminuarea rolului statului în economie, cu privatizarea. Când se ajunge însă la cât de mult se va diminua rolul statului, la ritmul privatizării și la modalitățile de realizare a acesteia, apar divergențele. Aceasta este, în opinia mea, conflictul principal în societatea românească: ritmul și modalitățile schimbării,

ale reformei.

În funcție de atitudinea față de reformă se grupează (în alianțe) și sunt grupate (de electorat, presă etc) partidele de la noi. Stânga și dreapta sunt etichete occidentale care se suprapun într-o oarecare măsură peste adevărătele atribute ce pot fi atribuite partidelor din România de azi: "Partide adepte ale unei schimbări lente și nu foarte profunde" - "Partide adepte ale unei schimbări rapide și profunde". Trebuie să precizăm însă că vom utiliza sintagma "adepte schimbării lente și superficiale" pentru a caracteriza un partid în care **cel puțin o parte** din lideri și/sau membri manifestă rezistență sau indiferență față de o reformă profundă, sunt naționaliști-extremiști, nehotărâți în privința cailor reformei, adesea adepti al unei "căi proprii, naționale" de dezvoltare, diferită și de comunism, dar și de capitalismul occidental. Partidele considerate "adepte ale schimbării lente, unele chiar rezistente la schimbare" (PSM, PRM, PDSR, PDAR și PUNR) au diverse orientări declarate: PSM - muncitoare, PRM - naționalist, PDSR - social democrat, PDAR - agrarian, PUNR - naționalist (cu dezvoltare regională). Dar au colaborat perfect, formând o majoritate parlamentară caracterizată de: tergiversarea reformei, susținerea anumitor metode de privatizare, susținerea unor vechi structuri (prin finanțarea întreprinderilor nerentabile, menținerea vechilor directori etc.). Cam acestea ar fi atribulele părții parlamentare numită la noi "stânga". Desigur, în ultima vreme au apărut diferențe (care pot deveni serioase) între partidele de stânga, dar coaliția încă rezistă.

Grupările ce se consideră "puternic reformatoare" (Convenția Democratică și Partidul Democrat - FSN) reunesc formațiuni care, la rîndul lor, au doctrine și "istorii" diferite, dar sunt grupate de atitudinea față de sursa conflictului fundamental din societatea românească actuală: reforma. PNT-cd, PAC, PL-93, PDSR, UDMR, PD-FSN vor un ritm mai accelerat al reformei, diminuarea dirijismului, urgentarea reconstituirii proprie-

PARTIDELE POLITICE DIN ROMÂNIA

tății asupra pământului (prin titluri) și asupra caselor naționalizate. Doctrinele social-democrată, liberală, creștin-democrată (fostă țărănistă) se reunesc sub aceeași etichetă: "dreapta politică". Dintre ele doar PD se autocharacterizează ca fiind de centru-stânga, celelalte, precum PDSR sau PNT evitând, de obicei, să-și preciseze poziția pe axa clasica.

De fapt trebuie să distingem mai multe surse de etichetare și clasificare a partidelor politice din România:

- Prima ar fi autocaracterizarea declarativă a partidelor prin denumire, doctrină, programe. Potrivit ei, partidele din Convenție ar trebui să-și fie adversare unul altuia pentru că au doctrine diferite, uneori chiar divergente.

- A doua sursă o constituie trecutul liderilor recunoscuți (formali sau informali) ai partidelor. Potrivit acestuia, imediat după 1989, toți foștii deținuți politici (cum ar fi Coposu sau Călinescu) sau cunoscuți ca disidenți (precum Manolescu, Ana Blandiana, Băcanu) au fost considerați "de dreapta" (în sensul de reformatori, anticomuniști), în timp ce foștii lideri comuniști (Iliescu, Brucan, Martian, Bărlădeanu), fii sau rude de foști lideri comuniști (Roman, A. Năstase, P. Ninosu) sau admiratori și "lăudători" ai lui Ceaușescu (Păunescu, C.V. Tudor) au fost considerați "de stânga", cu sensul de "rezistenți la schimbare", nostalgici ai perioadei comuniste, deși mii dintre ei s-au afirmat ca reformatori.

- A treia sursă de etichetare a partidelor o reprezintă acțiunile post-decembriste ale liderilor politici, grupurilor parlamentare și susținătorilor partidelor. Astfel, prin declarații și alte manifestări, necunoscuți precum Gh. Dumitrașcu au ajuns "de stânga", "neocomuniști" etc., deși nu aveau un trecut de comuniști; foști deținuitori ai unor funcții de partid mărunte (precum E. Constantinescu) ori mai importante (precum O. Paler) s-au dovedit "de dreapta"; iar lideri precum P. Roman, A. Năstase sau Mișu Negrițoiu, etichetați inițial ca fiind "de stânga" datorită trecutului lor (sau etichetei

deja existente a partidului), au devenit treptat "reformatori" și prin asta au încetat să mai fie "de stânga". Această sursă, prin caracterul său dinamic, este cea care susține cel mai bine utilizarea atributelor reale: "reformiști radicali - reformiști superficiali rezistenți la schimbare", înlocuindu-le pe cele aparente, împrumutate automat din limbajul occidental: "stânga-dreapta".

Prin acest mecanism, un partid, PDSR, și liderii lui, care în 1990-1992 erau etichetați de opoziție și de o parte a electoratului drept "neocomuniști", "de stânga" etc., au ajuns să fie acum aliații opoziției de atunci și dușmanii extemei stângi care îi etichetează acum drept "vânzători de țară", precum și eticheta în '90 pe liderii partidelor istorice.

Un proces asemănător se petrece cu acesta zisă "aripă reformatoare" din PDSR reprezentată de Năstase, Coșea și alții, care, opuși prin etichetare cu N. Văcăroiu sau D. Martian datorită atitudinii lor presupuse față de reformă, sunt mereu mai agreeați de "dreapta" și criticați de o parte a "stângii". Susținuți în ultima vreme de președintele Iliescu și de organisme financiare occidentale ei par să schimbe din ce în ce mai mult imaginea internă și internațională a P.D.S.R. spre aceea de partid reformator.

- A patra și ultima sursă de caracterizare a partidelor politice, este furnizată de opțiunea susținătorilor fiecărui partid în parte pentru o zonă sau alta a axei stânga-dreapta. Astfel, oricum s-ar declara un partid prin documente sau lideri, el nu poate scăpa de identitatea propriilor susținători. Deci dacă, spre exemplu, electoratul unui partid este "de dreapta", în timp, prin asociere, și partidul va fi etichetat ca fiind de dreapta.

Caracterizarea partidelor politice în funcție de opțiunile susținătorilor lor

Acet criteriu este relevant pentru semnificația limitată a axei "stânga-dreapta" la noi, pentru că grupează partidele, așa cum se vede în tabelul de mai jos, nu în funcție de propria lor etichetare sau de titlu, ci în funcție

de modul în care au fost percepute acțiunile lor de către subiecți și suprapuse peste propriile opțiuni. Desigur, opțiunea unui individ pentru o anume ideologie, de stânga sau de dreapta, nu implică automat și susținerea unui partid care este adeptul ideologiei respective, susținere care poate fi influențată și de alți factori, printre care și interesele personale imediate ale respectivului individ. E de așteptat, totuși, ca diferențele să nu fie foarte mari în cazul întregii populații.

În Tabelul 6 prezentăm distribuția pe axa stânga-dreapta a celor care votează cu un

anumite partid, pentru 10 partide politice. În Tabelul 7 am ordonat partidele în funcție de ordinea crescătoare a mediilor autoplasamentului susținătorilor lor. (De exemplu cei care votează cu PSM și care sunt distribuiți în prima linie a Tabelului 6, au media 4,21, ceea mai de stânga dintre mediile celor 10 partide). În acest fel, am obținut o ordonare pe continuumul stânga-dreapta a partidelor noastre. Datele provin tot din cercetarea "Valori fundamentale europene" (Zamfir, 1993).

	Stânga						Dreapta					NS/NR
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
PSM	4,8%	4,8%	28,6%	-	42,9%	4,8%	-	4,8%	-	-	-	9,5%
PRM	2,9%	5,9%	14,7%	11,8%	38,2%	17,6%	-	-	2,9%	-	-	5,9%
PDSR	3,6%	3,1%	8,9%	13,5%	29,7%	14,1%	6,3%	7,8%	1,6%	1,0%	10,4%	
PDAR	-	4,5%	9,1%	4,5%	50,0%	-	4,5%	9,1%	4,5%	-	13,6%	
PUNR	-	5,7%	5,7%	5,7%	43,4%	17,0%	9,4%	3,8%	3,8%	-	-	5,7%
PD-FSN	-	3,4%	5,1%	11,9%	30,5%	25,4%	6,8%	6,8%	-	-	10,2%	
PAC	-	1,9%	1,9%	7,4%	22,2%	29,6%	14,8%	18,5%	-	1,9%	1,9%	
PNL	-	1,5%	2,9%	5,9%	23,5%	17,6%	13,2%	13,2%	10,3%	2,9%	8,8%	
PNL-AT	-	-	5,3%	5,3%	21,9%	21,1	5,3%	26,3%	-	10,5%	5,3%	
PNT-CD	0,8%	-	3,2%	-	11,3%	25,8%	21,0%	18,5%	5,6%	6,5%	7,3%	
Total eșantion	1,4%	1,8%	5,1%	7,0%	28,1%	15,4%	9,6%	9,2%	2,6%	2,3%	17,5%	

Notă: În cele se găsesc procente din totalul pe linie, ale susținătorilor partidului aflat în prima celulă a liniei respective

Tabelul 6: Autoplasmantul susținătorilor partidelor pe axa stânga-dreapta

	PSM	PRM	PDSR	PDAR	PUNR	PD-FSN	PAC	PNL	PNL-AT	PNT-CD	Total eșantion
Media	4,21	4,56	5,07	5,21	5,30	5,30	6,09	6,35	6,56	6,82	5,68

Tabelul 7: Mediile autoplasamentul pe continuumul stânga-dreapta (1=stânga, 10=dreapta) a celor care votează cu fiecare partid în parte

PARTIDELE POLITICE DIN ROMÂNIA

După cum se vede din ordinea mediilor, la extremitate stângă a spectrului nostru politic se află PSM cu media 4,21, urmat îndeaproape de PRM (4,56).

Theoretic, prezența PRM atât de aproape de PSM și atât de la stânga poate să surprindă. Dacă înlocuim însă eticheta "de stânga" cu aceea de "adept al schimbării lente", prezența PRM acolo devine foarte firească. PRM pare că nu dorește și că nu promovează reforma, este un partid nostalnic, nu neapărat după comunism ci după componenta naționalistă a regimului communist al lui Ceaușescu. Stilul de conducere din PRM este autoritar. PRM îl apără la fel de mult pe Antonescu, care a fost anticomunist convins, ca și pe Ceaușescu, și se opune politicii promovate de opozitie nu pentru că aceasta ar fi anticomunistă, de dreapta, ci pentru că se pretinde reformistă și pentru că promovează valori internaționale.

Media PDSR (FDSN) - 5,07 - pare normală atât potrivit criteriului "stânga-dreapta", cât și celui "adepti ai schimbării lente - reformatori radicali". Oarecum surprinzătoare sunt însă opțiunile unora dintre susținătorii săi pentru pozițiile de dreapta identificate de codurile 7,8,9 sau 10, o dovedă în plus a ambiguității semnificațiilor acordate de subiecți criteriului.

PDAR și PUNR nu s-au declarat ca fiind "de stânga" sau "de dreapta". Alianțele lor cu PDSR și susținerea guvernului Văcăroiu pe de o parte, și prezența în CD a UDMR - adversarul PUNR - pe de alta, le-au atras acestora o etichetare care se potrivește cu locul ocupat, adică la centru-stânga. Constatăm însă că un partid naționalist-regional și unul al "nomenklaturii rurale", care nu au prea multe în comun cu doctrinele clasice de centru-stânga, ocupă poziții rezervate în mod normal social-democrației. Ca dovedă, PD-FSN are același scor cu PUNR. Sigur că de la data sondajului până azi poziția lor e posibil să se fi schimbat (în sensul deplasării spre dreapta a PD și spre stânga a PUNR), dar pentru acel moment rezultatele alăturau un partid social-democrat altuia

naționalist.

Personal, consider că alăturarea se datoră percepției lor în iulie 1993 ca având o poziție asemănătoare față de reformă: acord cu anumite rezerve, motivat în mod diferit.

Partidele din Convenția Democratică sunt așezate în bloc "la dreapta", cu medii între 6,09 PAC și 6,82 PNT-cd. Este cazul să precizăm aici că nu am prezentat media UDMR - care de altfel nu contrazice cu nimic afirmațiile noastre - întrucât datorită specificului acestei cercetări internaționale care a avut doar o mică parte din întrebări destinate politicii și datorită eșantionării în funcție de cotele de vârstă, sex, ocupație, mediu de rezidență, dar nu și naționalitate, nu știm că este de reprezentativă pentru zonele locuite de maghiari. De asemenea nu am prezentat datele pentru PSDR, care a avut un număr prea mic de aderenți, insuficient pentru prelucrări statistice. Primul fapt care șochează este prezența în extrema dreapta a PNT-c.d., în dreapta partidelor liberale. Tradiția tărăniștilor, doctrina lor, sugerează o apropiere mult mai mică de dreapta. Argumentele pentru media lor sunt însă poziția reformistă destul de susținută (chiar dacă uneori incoerentă) și legăturile lor ce par foarte puternice cu lumea politică occidentală, poziție contrară naționalismului și ezitărilor stângii.

Dacă i-am întreba însă pe liderii PNT-c.d. cum explică opțiunea tăranișilor din România de azi pentru centru-stânga și poziția partidului lor "tărănesc" atât de îndepărtat spre dreapta de aceștia, sau căt de apropiată este doctrina partidului (care, potrivit afirmațiilor dânsilor, nu e foarte mult diferită de cea din perioada interbelică) de convingerile electoratului propriu, probabil ar contesta relevanța criteriului stânga-dreapta folosit pentru caracterizarea partidelor. Media de 6,82 a PNT-c.d. exprimă și opțiunea constantă pentru reformă a liderului său, președintele Corneliu Coposu, opțiune care nu contrazice nici doctrina, nici denumirea, nici acțiunile acestui partid. În acest fel, devin explicabile și mediile obținute de PAC (partid care în iulie

1993 nu se decisese pentru doctrina liberală) și mediile PRM sau PUNR.

Desigur, analizele mai mult sau mai puțin speculative pe marginea cifrelor din tabele pot continua. Fără să le exagerăm semnificația, semnalăm "anomalii" subiecțiilor care, deși se plasează în zona stângii (codurile 1,2,3,4), votează cu partide din Convenția Democratică, sau a celor care, deși plasăt spre dreapta (codurile 7,8,9,10), votează cu partidele "de stânga". Aceștia nu sunt majoritari, dar nu sunt nici foarte puțini. Este deosebit de interesantă situația PDSR, în acel moment (și poate și astăzi) aflat în căutarea unei doctrine proprii, care are susținătorii distribuiți aproape simetric față de centrul scalei, de la 1 la 10. Un partid care se auto-caracterizează ca fiind de centru-stânga (poziție corespunzătoare codurilor 4 și 5) are 15,6% dintre susținătorii plasăti mult mai la stânga (codurile 1,2 și 3), dar și 30,8% dintre alegători plasăti la dreapta (codurile 6 - 10) din care 10,4% au codurile 8,9 sau 10.

Dacă încercăm să caracterizăm PDSR cu ajutorul criteriului "adepti ai reformei radicale - adepti ai unei reforme superficiale", distribuția susținătorilor săi nu mai surprinde atât de mult. Căci și cei de stânga și cei de centru și cei de dreapta se pot identifica cu ceva sau cu cineva din PDSR, cu o atitudine sau alta față de reformă. Diversitatea pozițiilor și acțiunilor PDSR și a liderilor săi este față de reformă și nu față de stânga sau dreapta, căci toți liderii săi, majoritatea documentele emise de partid, pozițiile în Parlament sau alianțele sale sunt de stânga sau centru-stânga.

Între fidelitatea criteriilor și comoditatea obișnuinței

Utilizarea în continuare a axei stânga-dreapta asigură o oarecare semnificație și mai ales are comoditatea oricărui instrument de lucru general acceptat și intrat în obișnuința tuturor. În plus, cu acest criteriu, ne putem raporta, chiar dacă semnificația este uneori mai mică, la țările occidentale și la

istorie.

Dacă vrem însă să aproximăm mai bine stările de fapt, opțiunile indivizilor sau partidelor din România de azi, pentru o soluție sau alta de dezvoltare a țării noastre, este nevoie de nuanțări și de criterii suplimentare. Desigur, când "tremul" reformei va ajunge aproape de capătul tunelului, când proprietatea privată va deveni majoritară iar rolul statului va fi diminuat suficient de mult, doctrinele mai mult sau mai puțin clasice își vor redobândi întărietatea față de programele de guvernare, soluțiile de privatizare și alte elemente de acest fel care acum sunt fundamentale pentru procesul de etichetare-caracterizare a partidelor și opțiunilor politice de la noi. Atunci, probabil, criteriul stânga-dreapta va fi mult mai semnificativ pentru caracterizarea realității noastre politice, iar cercetările transculturale vor permite comparații mult mai relevante între România și țările occidentale. Deocamdată însă, nevoie de a înțelege ce se întâmplă reclamă nuanțare și criterii suplimentare în caracterizarea partidelor și opțiunilor politice.

Analiza relațiilor dintre partidele (alianțele) parlamentare din România folosind metoda MACTOR

Ce este metoda MACTOR?

Metoda MACTOR (Matricea Alianțelor și Conflictelor: Tactică, Obiective și Recomandări) este o metodă matematică (matriceală) de analiză a relațiilor dintre actorii unui sistem și a evoluțiilor posibile ale sistemului în funcție de obiectivele actorilor, de atitudinea lor față de problemele fundamentale ale sistemului în care se confruntă și de relațiile de putere dintre ei.

Aducând elemente în plus față de teoria jocurilor, metoda a fost publicată în 1985 de Michael Godet (Godet, 1993), care a

PARTIDELE POLITICE DIN ROMÂNIA

utilizat-o în analiza mai multor sisteme în care existau actori cu obiective diferite. Mi-am propus să o utilizez pentru analiza relațiilor dintre partidele (alianțele) din Parlamentul României, pornind de la relațiile dintre acești actori, de la obiectivele lor și de la relațiile de putere dintre ei în "câmpul" politic.

Prospectivele nu pot fi elaborate fără o analiză retrospectivă temeinică. O analiză retrospectivă presupune considerarea tuturor variabilelor esențiale și a problemelor identificate până în acel moment și construirea unui baze de date.

Informațiile cantitative sau calitative din surse neutre pot fi suplimentate cu informații obținute de la actorii însăși, ele facilitând o mai bună înțelegere a relațiilor dintre aceștia. Metoda MACTOR poate fi implementată cu bune rezultate doar cu ajutorul unor informații suficiente referitoare la sistemul analizat.

Actorii din sistemul în discuție beneficiază de anumite grade de libertate pe care e posibil să le utilizeze, prin acțiuni strategice pentru a-și atinge scopurile propuse. De aceea, metoda MACTOR urmărește să analizeze mișcările acestor actori, confruntând planurile lor, analizând balanța de putere dintre ei (în termeni de constrângeri și mijloace de acțiune) - acest lucru fiind esențial pentru a face lumină asupra obiectivelor lor strategice și a problemelor cheie pentru viitor, asupra posibilelor confruntări și a consecințelor pe care acestea le pot avea.

În domeniul prospectivei există două elemente importante legate de analiza mișcărilor actorilor:

- pe de-o parte, fiecare actor este foarte important și fără analize atente ale mișcărilor majorității actorilor importanți scenariile își pierd relevanța și coerenta;

- pe de altă parte, puterea actorilor este diferită, ei se influențează reciproc în acțiunile lor, dar unii au o influență mai mică pe când alții au una decisivă asupra viitorului sistemului analizat. Deci este necesară concentrarea asupra celor actori care, direct sau indirect, controlează variabilele cheie

identificate în sistem.

În acest scop, a fost construită o matrice pătratică "actori x actori", în care:

- fiecare celulă diagonală conține scopurile și obiectivele fiecărui actor, în măsura în care acestea au putut fi identificate;
- celelalte celule conțin mijloacele de acțiune pe care fiecare actor le poate folosi împotriva celorlalți cu scopul de a-și realiza scopurile proprii.

Informațiile pentru completarea celulelor au fost obținute prin discuții cu actorii (și/sau experți în problemele actorilor). Punând cap la cap toate informațiile obținute a rezultat un tablou mult mai coherent al întregii situații. Datorită dimensiunilor foarte mari, nu vom publica acest "tablou al informațiilor despre actori", dar acest fapt nu va afecta logica demonstrației.

Deși modelul "teoriei jocurilor" este încă "la modă", el nu a fost urmărit riguros de către Godet în crearea metodei MACTOR.

Analiza mișcărilor actorilor propusă de metoda MACTOR constă în următoarele 6 etape:

1. Construirea tabelului strategilor actorilor; notarea obiectivelor, motivațiilor, constrângерilor și mijloacelor de acțiune ale fiecărui actor.
2. Identificarea problemelor strategice și a obiectivelor asociate cu aceste "câmpuri de bătăie".
3. Poziționarea fiecărui actor față de fiecare problemă în discuție.
4. Ordonarea obiectivelor fiecărui actor și evaluarea posibilelor tactici (interacțiunea posibilelor convergențe și divergențe).
5. Evaluarea relațiilor de putere și formularea recomandărilor strategice pentru fiecare actor pentru păstrarea priorității obiectivelor sale.
6. Formularea ipotezelor legate de tendințe, evenimente și discontinuități, care vor caracteriza evoluția balanței de putere dintre actori. În jurul întrebărilor cheie și al posibilelor răspunsuri la ele se vor putea construi scenarii.

Elementele noi pe care metoda MACTOR le aduce în analiza prospectivă a strategiilor actorilor sunt etapele 3, 4 și 5, care în analize anterioare erau inexistente (se sărea de la 2 direct la 6).

Utilizarea metodei MACTOR pentru analiza relațiilor dintre partidele (alianțele) parlamentare din România

Construirea tabelului strategiilor actorilor. Listarea obiectivelor, motivațiilor, constrângерilor și mijloacelor de acțiune ale fiecărui actor. În Parlamentul României sunt reprezentate 11 partide. Pentru că, pe de-o parte, ar fi fost destul de dificil să lucrez cu matrice de 11 linii și întrucât, pe de altă parte, partidele din Convenția Democratică au participat la alegeri pe liste comune, le-am considerat ca fiind un singur actor. De fapt, partidele membre ale Convenției Democratice au tins până în prezent să aibă obiective comune, probleme comune și mijloace de acțiune similare. Din acest motiv, analiza nu va fi prea mult distorsionată de această simplificare necesară. Consider că pentru o analiză în detaliu a Convenției Democratice se poate face o aplicație specială a metodei, luând în considerare doar partidele membre și disputele din interiorul acestei alianțe.

O altă simplificare a fost și renunțarea la analizarea separată a PDAR, care este reprezentat doar în Camera

Deputaților și care, în plus, este aliat cu PUNR în cadrul Blocului Unității Naționale, deci poate fi analizat împreună cu acest partid.

Astfel, am redus numărul actorilor la 7 (șapte) după cum urmează:

A1 = PUNR (+PDAR)

A2 = UDMR

A3 = PDSR

A4 = PD

A5 = PRM

A6 = CD (fără UDMR)

A7 = PSM

Pentru colectarea de informații referitoare la actori (obiective, probleme, mijloace) am utilizat un chestionar pe care l-au completat persoane din conducerea partidelor. Alte surse utile de informații au fost: colecția ziarului "Adevărul" pe lunile ianuarie, februarie, martie, aprilie și mai 1994, alte ziaruri și reviste, documentele partidelor politice (programe, statute, buletine informative). Am purtat discuții cu membrii marcanți ai partidelor parlamentare și am notat puncte de vedere exprimate de lideri politici în emisiunile televizionii.

Identificarea problemelor strategice și a obiectivelor asociate lor. În atenția Parlamentului sunt multe probleme importante. Dintre toate m-am limitat la șapte, pe care le-am considerat mai importante pentru evoluția pe termen mediu și lung a relațiilor dintre partidele parlamentare.

PROBLEME STRATEGICE	OBIECTIVE ASOCIAȚE LOR
P1: Creșterea autonomiei și sporirea bugetelor locale	Creșterea autonomiei și sporirea bugetelor locale prin intermediul adoptării unei (unor) legi corespunzătoare este esențială pentru descentralizare, pentru reformă
P2: Aderarea României la NATO	În acest fel s-ar realiza siguranța națională necesară pentru protecția față de puternica Rusie sau eventualelor pretenții teritoriale ale Ungariei
P3: Restituirea caselor naționalizate sau confiscate în perioada comună	Rezolvarea acestei probleme este cerută de condiția de stat de drept, necesară pentru credibilitatea pe plan extern a Puterii și de rezolvare a situației chiriașilor

PARTIDELE POLITICE DIN ROMÂNIA

PROBLEME STRATEGICE	OBIECTIVE ASOCIAȚE LOR
P4: Introducerea impozitului agricol	Necesar pentru aportul la un buget destul de sărac pentru impulsionarea celor care nu-și muncesc pământul și mai ales pentru influența pe care ar avea-o în sensul concentrării proprietăților agricole
P5: Memorandumul semnat de Guvern cu FMI	Aduce bani prin împrumuturi de la FMI, BERD, BANCA MONDIALĂ și o validare a politicilor economice a Guvernului care ar însemna o undă verde pentru investitorii străini. Pune și anumite condiții greu de îndeplinit
P6: Autonomia comunitară	Conceptul introdus de UDMR ca un pas spre autonomie teritorială în zonele în care maghiari sunt majoritari. Indirect este un argument pentru naționaliști să acuze UDMR de separatism, de iridentism
P7: Urgentarea privatizării	Condiție esențială pentru relansare economică și pentru continuarea reformei

Tabelul 8: Problemele strategice ale actorilor și obiectivele asociate lor

Poziționarea fiecărui actor față de fiecare obiectiv strategic. Această etapă utilizează deja informațiile despre atitudinea actorilor față de fiecare obiectiv strategic în parte. Informațiile au fost obținute prin intermediul chestionarul amintit, prin care persoane din staff-ul partidelor s-au pronunțat față de cele 7 obiective strategice. Pentru

acest stadiu, o medie mai mică sau egală cu 3,5 înseamnă atitudine negativă (dezacord); o medie între 3,6 și 4,4 va însemna neutralitate, deci 0, iar o medie de 4,5 sau mai mare va însemna acord, atitudine pozitivă. S-au luat în calcul și declarațiile din presă, voturile din Parlament, etc.

Obiective Actori	P1 Autonomie locală	P2 NATO	P3 Case	P4 Impozit	P5 FMI	P6 Autonomie comunitară	P7 Privatizare	Total +	Total -
A1(PUNR)	+	+	-	+	0	-	+	+3	-2
A2(UDMR)	+	+	+	-	+	+	+	+6	-1
A3(PDSR)	+	+	-	+	+	-	+	+5	-2
A4(PD)	+	+	0	-	0	-	+	+3	-2
A5(PRIM)	-	-	-	+	-	-	-	+1	-6
A6(CD)	+	+	+	-	+	+	+	+6	-1
A7(PSM)	0	-	-	+	-	-	-	+1	-5
Total +	+5	+5	+2	+4	+3	+2	+5		
Total -	-1	-2	-3	-3	-2	-5	-2		

Tabelul 9: Matricea Actori x Obiective (MAO)

O simplă examinare a tabelului evidențiază deja câteva aspecte semnificative. Astfel, se observă scorul pozitiv foarte mare la CD și UDMR (+6) dar și la PDSR (+5) și scorul negativ mare la PRM (-6) și la PSM (-5). De menționat că:

- "+" înseamnă că Actorul este favorabil obiectivului;
- "-" înseamnă că Actorul se opune obiectivului;
- "0" înseamnă că Actorul este neutru față de obiectiv (problemă).

Ordonarea obiectivelor fiecărui actor și evaluarea tacticilor posibile. Elaborarea primelor diagrame de convergențe și divergențe. Pentru fiecare pereche de actori va fi interesant și util să constatăm convergențele și divergențele față

de problemele în discuție. Se definește: **convergență** = situația în care doi actori au aceeași poziție pozitivă sau negativă față de o problemă; **divergență** = situația în care doi actori au poziții opuse (unul pozitivă și celălalt negativă) față de o problemă.

Matricea convergențelor și divergențelor sau matricea "actori x actori" (MAA) rezultă din înmulțirea matricei "actori x obiective" (MAO) cu transpusa ei, MOA (matricea "obiective x actori").

Dé specificat că o matrice binară înmulțită cu transpusa sa dă numărul de elemente comune. Elementele ei vor fi de forma C_{ij}/D_{ij} ; unde $C_{ij} =$ numărul convergențelor între Actorul i și Actorul j, iar $D_{ij} =$ divergențele între cei doi actori. Iată ce a rezultat în cazul nostru: (Tabelul 10).

MAA	A1 PUNR	A2 UDMR	A3 PDSR	A4 PD	A5 PRM	A6 CD	A7 PSM
A1 PUNR	*	+3 -3	+6 0	+4 -1	+3 -1	+3 -3	+3 -3
A2 UDMR	+3 -3	*	+4 -3	+4 -3	0 -1	+7 -7	0 -6
A3 PDSR	+6 0	+4 -3	*	+4 -1	+3 -4	+4 -3	+3 -3
A4 PD	+4 -1	+4 -1	+4 -1	*	+1 -4	+4 -1	+1 -3
A5 PRM	+3 -3	0 -7	+3 -4	+1 -4	*	0 -7	+6 0
A6 CD	+3 -3	+7 0	+4 -3	+4 -1	0 -7	*	0 -6
A7 PSM	+3 -2	0 -6	+3 -3	+1 -3	+6 0	0 -6	*

Tabelul 10: Matricea Actori x Actori (MAA = MAO x MOA)

PARTIDELE POLITICE DIN ROMÂNIA

Matricea MAA ne permite să trasăm primele diagrame de convergențe și divergențe între actori.

FIGURA 1: Prima diagramă a convergențelor

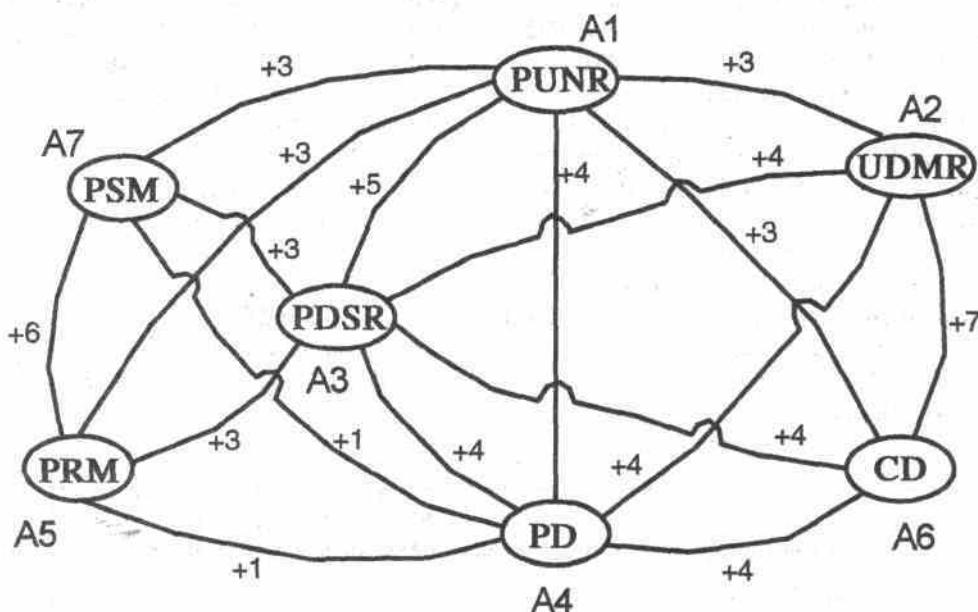
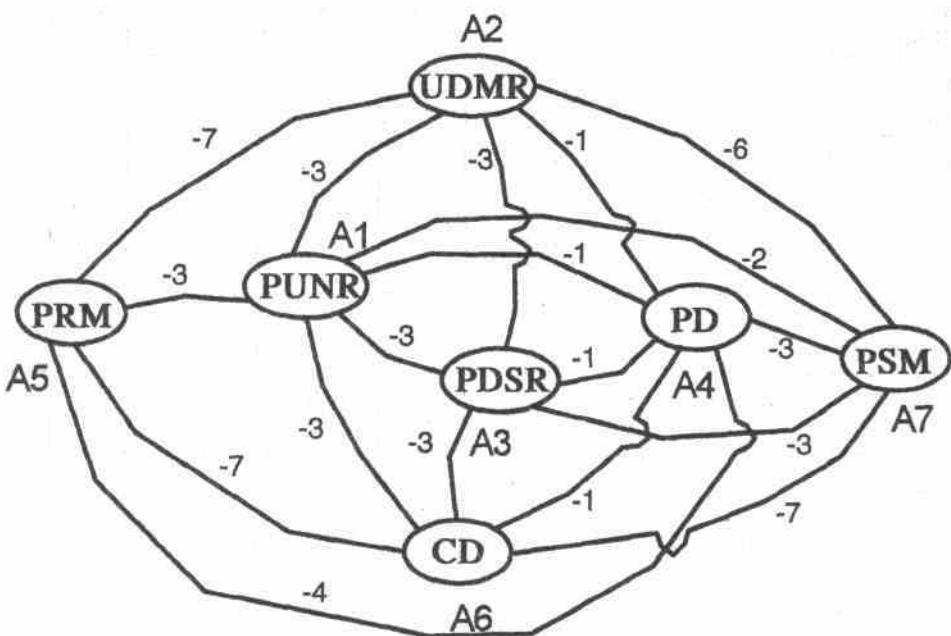

FIGURA 2: Prima diagramă a divergențelor

Nu voi comenta acum în detaliu primele diagrame ale convergențelor și divergențelor. Semnalez doar convergențele foarte puternice dintre CD și UDMR pe de o parte, și dintre PSM și PRM pe de altă parte și divergențele puternice care există între PRM, PSM și celelalte, mai ales CD și UDMR.

Aceste diagrame rămân, totuși, elementare pentru că iau în calcul doar numărul de convergențe și divergențe dintre actori, nu și ponderea fiecărei dintre ele în sistem.

Pentru a obține un model mai apropiat de realitate, va trebui să mai introducem două dimensiuni care au fost omise până la acest punct:

1. ierarhizarea obiectivelor, care variază de la actor la actor;
2. relațiile de putere dintre actori.

Acste dimensiuni influențează serios interrelaționarea posibilelor convergențe și divergențe.

Pentru a lăua în calcul ierarhia specifică a obiectivelor pentru fiecare actor, vom nota poziția actorilor față de obiective pe o scală de la -3 la +3, cu semnificațiile:

-3 = dezacord total față de acea problemă (obiectiv);

-2 = dezacord mediu;

-1 = dezacord redus;

0 = nici acord, nici dezacord;

+1 = acord redus;

+2 = acord mediu;

+3 = acord total.

Vom folosi acum răspunsurile la întrebările 1 - 7 din cuestionar. Obținem astfel matricea 2MAA.

Obiective Actori	P1 Autonomie locală	P2 NATO	P3 Case	P4 Impozit agricol	P5 FMI	P6 Autonomie comunitară	P7 Privatizare	Total "+"	Total "-"
A1 PUNR	+1	+1	-1	+1	0	-3	+1	+4	-4
A2 UDMR	+3	+3	+3	-1	+1	+3	+3	+16	-1
A3 PSDR	+1	+3	-2	+3	+3	-2	+1	+11	-4
A4 PD	+3	+3	0	-1	0	-1	+3	+9	-2
A5 PRM	-2	-2	-3	+3	-2	-3	-2	+3	-14
A6 CD	+3	+3	+3	-1	+2	+2	+3	+16	-1
A7 PSM	0	-2	-2	+1	-1	-3	-2	+1	-10
Total "+"	+11	+13	+6	+8	+6	+5	+11		
Total "-"	-2	-4	-8	-3	-3	-12	-4		

Tabelul 11: Matricea pozițiilor 2MAO (Actori x Obiective)

PARTIDELE POLITICE DIN ROMÂNIA

Din această matrice, prin înmulțire cu transpusa ei, vom obține matricea 2MAA.

$$2\text{MAA} = 2\text{MAO} \times 2\text{MOA}$$

Fiecare element în parte se obține

$$2C_{37} = \frac{|-2| + |-2|}{2} + \frac{|+3| + |+1|}{2} + \frac{|-2| + |-3|}{2} = 2 + 2 + 2,5 = 6,5$$

$$2D_{37} = \frac{|+3| + |-2|}{2} + \frac{|+3| + |-1|}{2} + \frac{|+1| + |-2|}{2} = 2,5 + 2 + 1,5 = 6$$

Iată, deci, cum arată matricea 2MAA:

(2MAA)	A1 PUNR	A2 UDMR	A3 PDSR	A4 PD	A5 PRM	A6 CD	A7 PSM
A1 PUNR	*	+6 -6	+10 0	+8 -1	+7 -4,5	+6 -5,5	+5,5 -3
A2 UDMR	+6 -6	*	+9 -7	+10 -2	0 -17	+17 0	0 -12,5
A3 PDSR	+10 0	+9 -7	*	+8,5 -2	+7 -8	+9,5 -6,5	+6,5 -6
A4 PD	+8 -1	+10 -2	+8,5 -2	*	+2 -9,5	+10 -1,5	+2 -6
A5 PRM	+7 -4,5	0 -17	-7 -8	+2 -9,5	*	0 -17	+13 0
A6 CD	+6 -5,5	+17 0	+9,5 -6,5	+10 1,5	0 -17	*	0 -12,5
A7 PSM	+5,5 -3	0 -12,5	+6,5 -6	+2 -6	+13 0	0 -12,5	*

Tabelul 12: Matricea convergențelor și divergențelor pornind de la obiective ierarhizate (actori x actori)

Am putea construi acum o a doua diagramă a convergențelor și divergențelor. Dar nici ea nu ar cuprinde informația completă. De aceea va trebui să introducem și relațiile de putere dintre actori.

Evaluarea balanței de putere și formularea recomandărilor strategice (matricea pozițiilor evaluate detaliat). Pentru a lua în calcul influențele actorilor unul asupra celuilalt, construim matricea MDA (Matrix of direct action), Matricea acțiunilor

directe.

Ea este o matrice (actori x actori) și datele vor fi obținute din corelarea răspunsurilor la întrebările E și F din cuestionar.

Vom folosi o scală de la 0 la 3, în care:

- * 0 = nici o influență (acțiune);
- * 1 = influență slabă;
- * 2 = influență medie;
- * 3 = influență puternică.

În acest fel obținem:

(2MAA)	A1 PUNR	A2 UDMR	A3 PDSR	A4 PD	A5 PRM	A6 CD	A7 PSM	TOTAL
A1 PUNR	0	0	1	0	0	0	1	2
A2 UDMR	0	0	0	1	0	1	0	2
A3 PDSR	3	0	0	1	2	0	2	8
A4 PD	0	1	1	0	0	2	0	4
A5 PRM	1	0	1	0	0	0	2	4
A6 CD	1	2	0	2	0	0	0	5
A7 PSM	1	0	1	0	2	0	0	4
TOTAL dependențe	6	3	4	4	4	3	5	

Tabelul 13: MDA (Matricea Acțiunilor Directe)

Un actor poate totuși influența un alt actor și indirect, prin intermediul altor actori. Acest tip de influență este "înregistrat" de Matricea Acțiunilor Indirecte (MIA). Ea se

obține înmulțind MDA cu ea însăși. Deci

$$\text{MIA} = \text{MDA} \times \text{MDA}.$$

Va rezulta:

PARTIDELE POLITICE DIN ROMÂNIA

MIA	A1 PUNR	A2 UDMR	A3 PDSR	A4 PD	A5 PRM	A6 CD	A7 PSM	Influențe MIA
A1 PUNR	4	0	1	1	4	0	2	12
A2 UDMR	1	3	1	2	0	2	0	9
A3 PDSR	4	1	8	0	4	2	3	22
A4 2PD	5	4	0	6	2	1	2	20
A5 PRM	5	0	3	1	6	0	3	18
A6 CD	0	2	3	2	0	6	0	13
A7 PSM	5	0	3	1	2	0	7	18
Dependențe indirecte Di	24	10	19	13	18	11	17	Mi = 112

Tabelul 14: MIA + Matricea Acțiunilor Indirecte

Pe acest tabel se pot discuta dependențele indirekte ale fiecărui partid.

Dar importanța lui pentru continuarea demersului rezidă în calcularea coeficienților de putere r_i pentru fiecare actor. Formula de calcul este:

$$r_i = \frac{M_i}{\sum M_i} \times \frac{M_i}{M_i + D_i}$$

unde r_i = Coeficientul de putere al actorului A_i

M_i = Influențele actorului A_i

D_i = Dependențele actorului A_i

Dacă $D_i = 0$,

$$r_i = \frac{M_i}{\sum M_i}$$

În acest fel, de exemplu,

$$r_1 = \frac{M_1}{\sum M_i} \times \frac{M_1}{M_1 + D_1} = \frac{12}{112} + \frac{12}{12+24} = 0,036$$

$$r_2 = 0,038$$

$$r_3 = 0,105$$

$$r_4 = 0,108$$

$$r_5 = 0,080$$

$$r_6 = 0,062$$

$$r_7 = 0,083$$

$$r_8 = 0,476$$

În urma normării coeficienților r_i cu formula:

$$r_i^* = \frac{r_i}{\sum r_i} = \frac{n \cdot r_i}{\sum r_i}$$

unde n = numărul actorilor, pentru noi $n = 7$

obținem coeficientul balanței de putere pentru fiecare actor în parte, r_i^*

$$r_i^* = \frac{7x0,036}{0,476} = 0,54$$

$$r^*5 = 1,18$$

$$r^*6 = 0,91$$

$$r^*7 = 1,22$$

$$r^*2 = 0,56$$

$$r^*3 = 1,54$$

$$r^*4 = 1,59$$

Pornind de la matricea 2MAO, prin înmulțirea pe fiecare linie cu coeficienții de putere, vom obține matricea 3MAO.

3MAO	P1 Autonomie locală	P2 NATO	P3 Case naționalizate	P4 Impozit agricol	P5 Acordul cu FMI	P6 Autonomie comunitară	P7 Privatizare	Total "+"	Total "-"
A1 PUNR	+0,53	+0,53	-0,53	+0,53	0	-1,59	+0,53	2,12	-2,12
A2 UDMR	+1,68	+1,68	+1,68	-0,56	+0,56	+1,68	+1,68	8,96	-0,56
A3 PDSR	+1,54	+4,62	-3,08	4,62	+4,62	-3,08	+1,54	16,9	-6,16
A4 PD	+4,77	+4,77	0	-1,59	0	-1,59	+4,77	14,3	-3,2
A5 PRN	-2,36	-2,36	-3,54	+3,54	-2,36	-3,54	-2,36	3,54	-16,5
A6 CD	+2,73	+2,73	+2,73	-0,91	+1,82	+1,82	+2,73	14,56	-0,91
A7 PSM	0	-2,44	-2,44	+1,22	-1,22	-3,36	-2,44	1,2	-12,2
Total "+"	11,25	14,33	4,41	9,91	7,00	3,50	11,25		
Total "-"	-2,36	-4,80	-9,59	-3,06	-3,58	-13,46	-4,80		

Tabelul 15: Matricea pozițiilor evaluate în funcție de relațiile de putere

Trecerea de la matricea 3MAO la matricea 3MAA a convergențelor și divergențelor se va face conform procedurii de la 4.2.3. Rezultă astfel,

3MAA	A1 PUNR	A2 UDMR	A3 PDSR	A4 PD	A5 PRM	A6 CD	A7 PSM
A1 PUNR	*	+3,3 -4,6	+11,3 0	+14,8 -1,1	+9,3 -5,9	+6,5 -5,4	+6,3 -3,0
A2 UDMR	+3,3 -4,6	*	-9,0 -7,4	+10,8 -1,6	0 -14,8	+12,5 0	0 -10,6

PARTIDELE POLITICE DIN ROMÂNIA

3MAA	A1 PUNR	A2 UDMR	A3 PDSR	A4 PD	A5 PRM	A6 CD	A7 PSM
A3 PDSR	+11,3 0	+9,0 -7,4	*	+13,3 -3,1	+10,7 -10,9	+11,2 -8,1	+9,1 -8,5
A4 PD	+14,8 -1,1	+10,8 -1,6	+13,3 -3,1	*	+2,6 -13,3	+12,5 -1,7	+2,6 -8,6
A5 PRM	+9,3 -5,9	0 -14,8	+10,7 -10,9	+2,6 -13,3	*	0 -17,8	+15,5 0
A6 CD	+6,5 -5,4	+12,5 0	+11,2 -8,1	+12,5 -1,7	0 -17,8	*	0 -13,1
A7 PSM	+6,3 -3,0	0 -10,6	+9,1 -8,5	+2,6 -8,6	+15,5 0	0 -13,1	*

Tabelul 16: Matricea finală a convergențelor și divergențelor dintre actori

În acest moment putem trasa divergențelor (figurile 3 și 4). Iată-le în diagramele finale ale convergențelor și

FIGURA 3: Diagrama finală a convergențelor

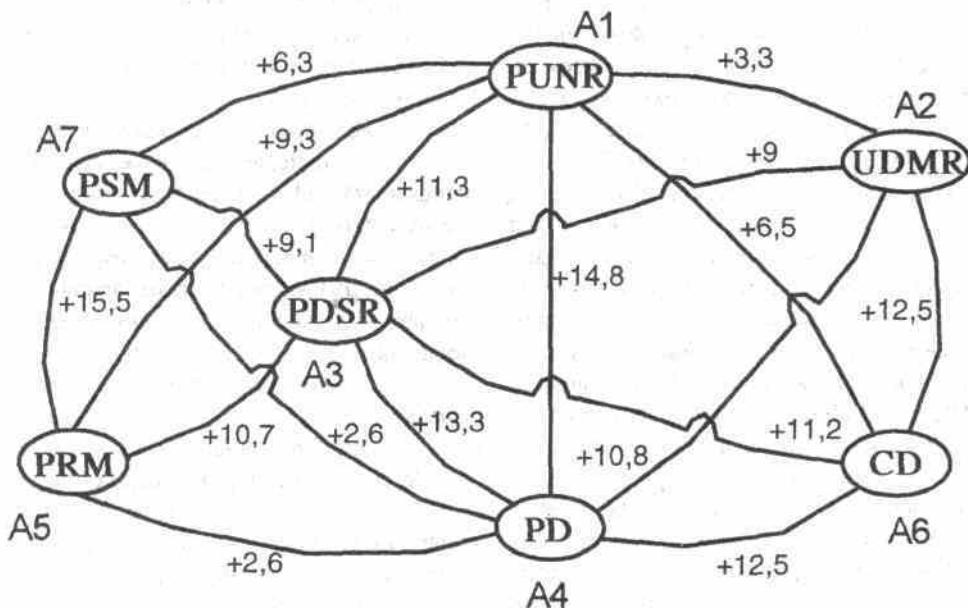
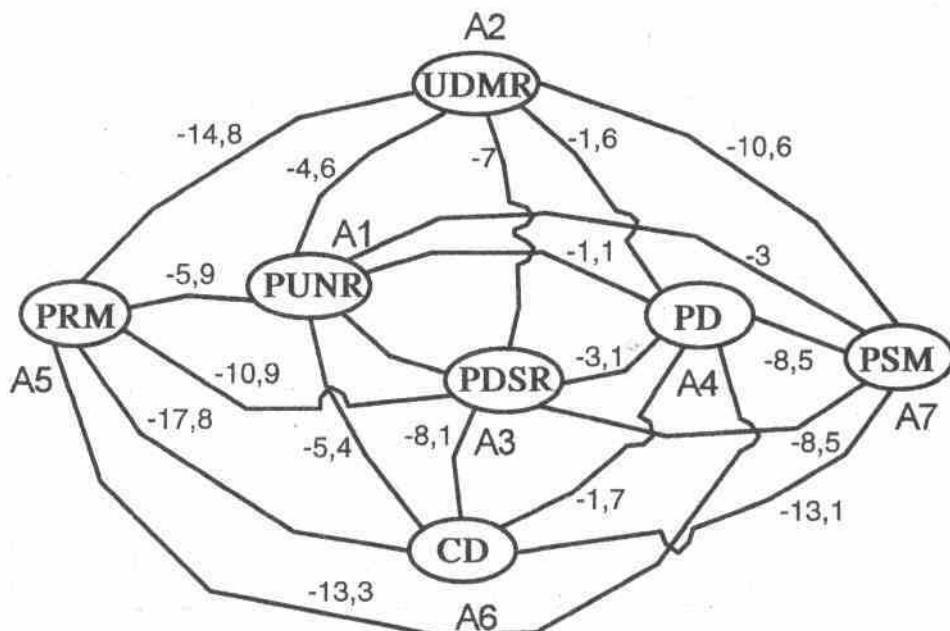

FIGURA 4: Diagrama finală a divergențelor

Desigur se pot face multe comentarii pe marginea rezultatelor finale, concretizate în tabelul 8 (matricea finală a relațiilor dintre actori și obiective) și diagramele convergențelor (fig.3) și divergențelor (fig.4).

În primul rând trebuie precizat că toată această analiză include doar relațiile induse de actorii și problemele precizate aici. În realitate există actori exteriori Parlamentului (grupuri de presiune, alte instituții ale statului, organisme internaționale etc.) a căror influență nu a fost considerată, la fel cum există și probleme care nu au fost introduse în analiza noastră dar care sunt importante pentru partide și pentru relațiile dintre ele (de exemplu: "bătăliile" pentru obținerea simpatiei electoratului, rivalități între liderii politici și "politele" pe care și le plătesc unul altuia etc.). Toate acestea nu pot fi prinse într-un astfel de model matematic.

Problemele cheie pentru viitor. Nu intenționez să analizez în detaliu datele obținute, pentru că în acest caz ar trebui să elaborez un număr foarte mare de analize pentru fiecare partid (actor) în parte. Trebuie, totuși să subliniez că din Tabelul 8 rezultă

următoarele perspective pentru problemele cheie:

P1: Creșterea autonomiei și a bugetelor locale.

Întrucât atitudinea favorabilă a actorilor (+11,25) este mult mai mare decât cea nefavorabilă (-2,36), în cazul discutării ei în Parlament este probabil să fie rezolvată în sensul formulării.

P2: Aderarea României la NATO.

Dintre toate cele șapte probleme, înregistrează cel mai puternic accept din partea actorilor (14,3), scorul negativ care exprimă dezacordul fiind relativ redus (-4,8). Deci din partea partidelor parlamentare e probabil să se acționeze în sensul rezolvării acestui obiectiv.

P3: Restituirea tuturor caselor naționalizate.

Scorul acordului (4,4) este mult mai mic în comparație cu cel al dezacordului (-9,6) deci problema nu are susținere suficientă pentru a fi rezolvată în sensul enunțării ei aici (predicție confirmată între timp).

P4: Impozitul agricol.

Între timp el a fost adoptat,

PARTIDELE POLITICE DIN ROMÂNIA

confirmând scorul obținut de noi: 9,9 - acord și -3,1 - dezacord. Nefiind un scor strâns putem spune că este puțin probabil ca problema să fie repusă în discuție de cei care sunt în dezacord cu modalitatea de rezolvare prezentă.

P5: Memorandumul semnat de Guvern cu FMI.

Și această problemă a fost tranșată în sensul enunțului. Sustinerea ei este însă relativ slabă (+7,0), relativ apropiată de dezacordul (-3,6) față de ea. Nu cred că va fi repusă în discuție dar nu are o susținere puternică, scorul decisiv venind de la PDSR (4,6 din 7), fără susținerea sa acordul neavând sănse să fie încheiat în acea formă.

P6: Autonomia comunitară.

Dezacordul față de această problemă e mult prea mare (-13,5) pentru ca ideea să aibă sănse de a fi implementată.

P7: Urgentarea privatizării.

Scor favorabil mare (11,3) dar și dezacord notabil (-4,8). În mod normal, Parlamentul în ansamblu dorește urgentarea privatizării, dar scorul coaliției parlamentare care susține Guvernul (PDSR + PUNR + PRM + PSM) este negativ, deci este posibil ca privatizarea să fie tărgănată, amânată.

Despre relațiile dintre actori ar fi extrem de mult de comentat. Să notăm că diagrama convergențelor relevă doi "poli" (CD - UDMR și PRM - PSM) între care nu există nici un fel de legături de convergență, dar în interiorul căror convergențe sunt foarte mari și un grup de trei actori (PDSR, PD și PUNR) care au atât între ei atitudini convergente față de problemele în discuție cât și față de fiecare dintre ceilalți actori, cu observația că PD are convergențe mai mari cu partidele de opoziție decât cu PRM și PSM iar

PUNR invers, convergențe mai mari cu acestea din urmă. PDSR pare extrem de echilibrat și de "egal" față de toți ceilalți prin prisma obiectivelor comune.

Este interesant că, deși aflate într-o mare rivalitate în lupta pentru putere și electorat, PDSR cu PD precum și PD cu PUNR nu au divergențe prea mari în privința obiectivelor lor strategice, de unde rezultă că divergențele lor nu sunt de natură doctrinară.

Divergențe extrem de mari (de data aceasta clar de natură doctrinară) sunt între PSM, PRM și CD, UDMR. De notat că divergențele dintre PUNR și UDMR privind problemele luate în discuție nu sunt foarte mari (dacă nu ar fi fost inclusă în analiză problema "autonomiei comunitare" erau insignificante) dar, e adevărat, convergențele sunt și mai reduse.

Și în privința divergențelor poziția PDSR este deosebită, întrucât el, deși are destule convergențe cu ceilalți actori (celelalte partide), are și divergențe serioase cu aceștia. Cele mai mari divergențe le are cu doi dintre aliații săi: PRM și PSM. Putem deci afirma că, prin prisma obiectivelor strategice, alianța PDSR cu aceste două partide este fragilă. Ea este întreținută doar datorită divergențelor și mai mari dintre PSM, PRM și partidele de opoziție, care le face pe cele două partide de stânga să nu aibă de ales în privința alianței parlamentare.

Desigur, pornind de la informațiile finale se pot constitui diverse scenarii și strategii de acțiune pentru fiecare partid în parte. Deocamdată țin să subliniez că, în ciuda unor insuficiențe, metoda MACTOR este un instrument de lucru extrem de valoros pentru prospectarea viitorului.

Note și bibliografie

Ball, Alan R., *Modern Politics and Government* - Macmillan, 1988.

Giddens, Anthony, *Sociology* - Polity Press,

Oxford, 1992.

Godet, Michael, *From Anticipation to Action, a handbook of strategic*

- prospective, UNESCO Publishing, France, 1993.
- Lipset, Seymour Martin, *No third way: a comparativ perspective on the left*, in "The Revolutions of 1989: Emergence of a New World" - Seattle: University of Washington Press, 1991.
- Mihăilescu, Vintilă, *Dificila succesiune a lui Dumnezeu sau despre evoluționism, comunism și naționalism* în Suplimentul cultural Cotidianul din 7 septembrie 1992.
- Ruud de Moor, Andries van den Brock, Felix Heunks, în *Individualizing Society-Values Change in Europe and Nord America*, 1992
- Sartori, Giovanni, *Tower of Babel: On the Definition and Analysis of Concepts in the Social Sciences* (International Studies Association 1975).
- Scruton, Roger, *A Dictionary of Political Thought* - London 1982.